

MİLLET LİDERİNİ UĞURLUYOR

PEOPLE SEE THEIR LEADER OFF

Dr. Yasemin DOĞANER*

10 Kasım 1938'de bir süredir devam eden hastalığının sonucunda hayata gözlerini yuman Atatürk'ün ölümü, yurttta büyük bir üzüntü ile karşılanmış ve Atatürk'ün cenaze töreni büyük bir itina ve vakarla hazırlanarak yüksek bir katılımıla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Atatürk'ün öldüğü gün olan 10 Kasım 1938'den cenaze töreninin yapıldığı 21 Kasım 1938'e kadar törene dair yaşanan tüm gelişmeler incelenmeye çalışılacaktır.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938 sabahı saat 9'u 5 geçe hayata gözlerini yumması¹, uzunca bir süredir hasta yatmakta olduğu Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesindeki bayrağın yarıya indirilmesi ile anlaşılmış ve haber kısa sürede yayılarak derin bir teessüre yol açmıştır.² Tedavisi ile ilgilenen doktorların yazdığı raporla da bu durum teyit edilmiş³ ve gazeteler yaptıkları ekstra baskılarla halka ölüm haberini

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

¹ Atatürk'ün ölüm saati ile ilgili olarak o dönemde ve sonrasında dile getirilen tartışmalarda ölüm saatinin ayarlandığı ve aslında daha önce olduğu gibi iddialar mevcuttur. Gerek doktor raporlarında gerekse Atatürk'ün ölümüne şahit olanların anılarında bu saat aynı şekilde not edilmiştir. Bu konuda bkz. Kılıç Ali, *Atatürk'ün Son Günleri*, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.87; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, c. II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1973, s.773; Ruşen Eşref Üneydin, *Atatürk'ün Hastalığı*, TTK, Ankara, 1959, s.48.

² İstanbul derin bir sessizliğe gömülmüş, çocuklar başlarındaki kordela ve fiyongları çıkarmış, sokaklarda kadınlar ağlaşmış ve Ata'nın siyah tüllerle bürünmüş resimleri önünde dua etmişlerdir. Lord Kinross, *Atatürk , Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, Türkçesi: Necdet Sander, İstanbul, 1984, s.751.

³ Atatürk'ün ölüm raporunda gece yarısı 24'ten itibaren komaya girdiği ve koma halinin artarak ölümü ile sonuçlandığı belirtilmektedir. Raporu yazan doktorlar Dr. Neşet Ömer İrdelp, Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. Nihat Reşat Belger, Dr. Abravaya

duyurmuşlardır. Dönemin en hızlı iletişim aracı olan radyoda ancak öğlen saatlerinde acı haber duyurulabilmiştir.⁴

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra Başbakan Celal Bayar tarafından tahnit⁵ işlemlerinin yapılması emri verilmiştir. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyesi Ord. Prof. Dr. Şerafettin Yalpkaya⁶'nın nezaretinde cenazenin yıkanmasının ardından cenazenin bekletilmesi ihtimali göz önüne alınarak, Gülhane hekimi Prof. Dr. Lütfi Aksu başkanlığında bir heyet ciddi bir tahnit işlemi gerçekleştirmiştir.⁷ Atatürk'ün yüzünün ve ellerinin maskını da alan doktorlar 11 Kasım 1938 akşamı tahnit işlemini tamamlamışlardır.⁸

Uzunca bir süredir hastalığın devam ediyor olması ve beklenen son, devlet yöneticilerinin oldukça soğukkanlı davranmasını sağlamış ve batıda Atatürk sonrası ile ilgili olarak duyulan endişelerin aksine⁹ kısa süre içinde yönetimde devamlılığın sağlanacağını işaretleri verilmiştir. Hükümetin bu konudaki resmi tebliği de gazetelerde yayınlanmış, tebliğde öncelikle duyulan üzüntü dile getirilirken ona ve

Marmaralı, Dr. H. Diker, Dr. Süreyya Serter, Dr. Kamil Berk, Dr. Mim Kemal Öke, Dr. Asım Arar, ve Dr. H. Alataş'tır. *Ulus*, 11 Kasım 1938.

⁴ Atatürk'ün ölüm haberi ancak öğle saatlerinde radyoda hazırlanan ve 11 dile çevrilen bir duyuru ile verilmiştir. (Arapça, Fransızca, İngilizce, Almanca, Farsça, İtalyanca, Macarca, Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Yunanca ve Rusça) Ankara Radyosu ölüm haberinin ardından günlük yayını keserek yalnızca tebliğleri okumakla yetinmiş ve daha sonra da Atatürk'ün vecizeleri, gençliğe hitabesi ve hayatını anlatan ansiklopedinin bir kısmı ile Atatürk'le ilgili yazılar okunmuştur. Takip eden günlerde de aynı şekilde yayın yapılacağı duyurulmuştur. *Ulus*, 11 Kasım 1938.

⁵ Ölüyü bozulmaması için muayyen formül dahilinde ilaçlama işlemi. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1990, s.1221.

⁶ Şerafettin Yalpkaya (1879-1947) İstanbul'da Davutpaşa Rüştüyesi'ni ve Darülmualimin'i bitirdi. 1910'dan sonra çeşitli orta öğretim kurumlarında Arapça, Farsça, din ve edebiyat dersleri okuttu. Cumhuriyetten sonra İstanbul Darülfünunu (sonradan İstanbul Üniversitesi) İlahiyat Fakültesinde Kelam Tarihi Profesörlüğüne getirildi. Bir süre sonra İslam Dini ve Felsefesi Ordinaryüs Profesörü oldu. 1942'de Diyanet İşleri Başkanlığı'na atandı ve bu görevini ölümüne kadar sürdürdü. İslam dini, tarihi, felsefesi ve edebiyatı üzerine çok sayıda eser yazmıştır. *Ana Britannica*, c.22, İstanbul, 1994, s.276.

⁷ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s.597.

⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Cemal Kutay, *Atatürk'ün Son Günleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1981, s.163.

⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Phoenix Yay., Ankara, 2002.

eserlerine bağlı kalınacağı vurgulanarak yeni Cumhurbaşkanı seçiminin yapılacağı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda'nın vekâleten bu görevi yürüteceği belirtilmiştir.¹⁰

Hükümetin tebliğine dayanarak illerde Valilikler de tebliğler yayınlayarak ölüm haberini duyurmuşlar ve toplumda düzen ve sükunetin sağlanması yönünde tedbirler alınmasını sağlayacak direktifler vererek, cenaze töreni için ayrıca talimat verileceği ve bayrak çekilen yerlerde bayrakların derhal yarıya indirilmesini istemişlerdir. Genelkurmay Başkanlığı da ordu için yayınladığı talimatnamede subay ve erattan verilen emre önemle uyulmasını isteyerek, cenaze töreni sırasında üzerine düşen görevi yerine getirmesini istemiştir.¹¹ Bundan başka Millî Savunma Bakanlığı ve

¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Atatürk'ün ölümü ile ilgili resmi tebliği: "Müdavi ve müşavir tabiplerin neşredilen son raporu Atatürk'ün dünyaya gözlerini kapadığını bildirmektedir. Bu acı hadise ile Türk vatani büyük yapıcısını, Türk milleti ulu şefini insanlık büyük evladını kaybetti. Milletimize içimiz yanarak bu tarife sığmaz ziyandan dolayı en derin taziyetlerimizi sunarız. Kederlerimizin tesellisini ancak ve ancak onun büyük eserine bağlılıkta ve aziz vatanımızın hizmetinde ararız. Şurasını da her şeyden evvel beyan etmeliyiz ki, ölmez olan onun büyük eseri Cumhuriyet Türkiye'sinden hükümetimiz içinde bulunduğumuz bu mühim anda bugüne kadar olduğu gibi dikkatle vazife başındadır. Müesses olan nizamı ve vaziyeti idame hususunda büyük Türk milletinin hükümeti ile tek vücut olarak teyit ve temin edeceğine şüphe yoktur. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 33. maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi reisi Abdülhalik Renda Reisi Cumhuriyet vekaleti vazifesini deruhte etmişlerdir. Yine Teşkilatı Esasiye kanununun 34. maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi derhal yeni Reisi Cumhuriyet intihap edecektir. Türkiye'nin en büyük makamına Teşkilatı Esasiye kanununa göre gelecek olan zatın etrafında hükümeti ile şanlı ordusu ile ve bütün kudret ve kuvveti ile Türk milleti sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesine de devam edecektir. Bugün ayrılığına ağladığımız büyük şefimiz Atatürk her vakit Türk milletine güvendi. Eserlerini bu güvenle yaptı. İdamesi esbabının istikmal ederek güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedi Türk milleti onun eserlerini ebediyetle yaşatacaktır. Türk Gençliği onun kıymetli vediası olan Türkiye Cumhuriyeti'ni daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk Türk'ün tarihinde ve günlünde daima yaşayacaktır. *Ulus*, 11 Kasım 1938.

¹¹ Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından 10 Kasım'da yayınlanan tebliğde "Büyük Türk ordusu sevgili arkadaşlarım, Hükümetin beyannamesinden anlaşıldığı üzere Cumhuriyetimizin kurucusu olan Atatürk her fani gibi gözlerini hayata kapadı. Baki olan Türk vatani ile Türk milletini her teşebbüsünde muzaffer kılmak umdemizdir. Türk ordusunun vazife ve disiplin aşkı aziz vatanımızın en büyük istinatgahı olarak yaşayacaktır. Teşkilatı Esasiye kanunu dairesinde teşekkül eden hükümetimiz yükselmesine devam ederken ordumuz dahili ve harici tehlikeye karşı vatani kurtarmaktan ibaret olan vazifesini her yerde güvenilir bir kuvvet olarak takdir edileceğine eminim. Bütün orduyu taziyeye eder hiçbir uygunsuzluğa meydan

Komutanlıklar tarafından Atatürk'ün ölümü ve cenaze törenine ilişkin tebliğler yayınlanarak yapılacak düzenlemelerden söz edilmiştir.

Ölüm haberinin duyulması ile halkın her kesiminde duyulan üzüntü çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Bazı vatandaşlar Türkiye Büyük Millet Meclisine, kimleri devlet dairelerine veya parti merkezlerine gelerek üzüntülerini diğer insanlarla paylaşmışlardır. Okullarda öğrencilerin üzüntüleri özellikle kız öğrencilerin şiddetli ağlamaları şeklinde görülmüş, öğlen saatlerinde derslere ara verilmek zorunda kalmıştır. Üniversitelerde de haberin saat 11'de duyulmasının ardından üzüntü büyük olmuş ve İstanbul Üniversitesi hocaları ile birlikte 6000 Üniversite öğrencisi Konferans Salonunda toplanarak Atatürk'ün hatırasını anarak ona bağlı kalacaklarına söz vermişlerdir. Meclis tatil olmasına rağmen milletvekilleri burada toplanmışlar ve Atatürk'e silah ve inkılâp arkadaşlığı yapmış olanlar onunla ilgili anılarını anlatmışlar ve gün boyu vakitlerini burada geçirmişlerdir. Ankara'da bulunan üç sinemanın kapatılmasına karar verilmiş, kahvehanelerde müzik çalınmamış, halk Atatürk'ün resimlerinin bulunduğu dükkan önlerinde toplanmıştır. İstanbul'da ise bütün sinema, tiyatro ve eğlence yerleri kapatılmış, ışıklı reklamlar söndürülmüş, birçok dükkanın kepenkleri indirilmiş ve sokaklara tam bir hüznün havası hakim olmuştur. Bu arada İstanbul'da bulunan elçiliklerin (Fransa, İngiltere, Almanya, Yugoslavya, Sovyetler Birliği, İran, İtalya, Romanya ve Yunanistan) bayrakları yarıya indirilmiş ve halk Dolmabahçe Sarayı'nın etrafını gazetelerin deyişiyle "*tavaf*" etmiştir.¹² Haberinin duyulmasıyla birlikte dünyanın her tarafından taziye mesajları gelmeye başlamıştır.¹³ Taziye mesajlarında ve ölüm haberlerinde en çok "*Türk milletinin büyük kurtarıcısı, Büyük dahi, Büyük şef, Büyük devlet adamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin babası, Modern Türkiye'nin kurucusu*" ifadeleri yer almıştır.

Yabancı devletler Türkiye'nin acısını, resmi kanallardan mesajları ve onun cenaze törenine gönderdikleri temsilcilerle paylaşmışlar, ancak asıl yankılar medya, sivil

kalmayacak surette mahalli hükümete zahir olmanızı dilerim. Orduya tamim edilmiştir" denilmektedir. *Belgelerle Atatürk*, Millî Savunma Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s.83.

¹² *Ulus*, 13 Kasım 1938.

¹³ Yugoslavya, Fransa, Polonya ve Japonya'nın taziye mesajlarına basında yer verilmiştir. *Ulus*, 13 Kasım 1938.

toplum örgütleri ve kişisel mesajlarla kendini göstermiştir. Gazete ve dergiler Türkiye'nin millî bağımsızlık ve çağdaşlaşma önderinin özelliklerini haber, yorum, röportaj ve resimlerle okuyucularına yansıtmışlardır.¹⁴

Ayrıca Atatürk'ün ölümüne dış basında önemli ölçüde yer verilmiştir.¹⁵ Örneğin İngiliz basınında dergi ve gazetelerin önemli bir kısmında Atatürk'ün özgeçmişinden bahsedilmiş, *The Times* 11 Kasım'da ölüm haberine tam sayfa yer ayırarak askeri dehası, yöneticiliği ve Türkiye için yaptığı tüm yeniliklerden övgüyle söz etmiştir. Bir başka yazıda Cumhuriyeti kurduktan sonra sivil bir tutum takınmasına vurgu yapılarak, Atatürk'ün yeni Türk insanının bir diktatöre ihtiyaç duymayacağını ve Türk erkek ve kadınlarının kendi kendilerine demokratik bir yönetime kavuşacaklarını söylediği belirtilmiştir.¹⁶ “*Türkiye'nin Kurtarıcısı*”¹⁷, “*Modern Türkiye'nin Kurucusu*”¹⁸ şeklinde atılan diğer başlıklarla yeni Türkiye'nin onun eseri olduğu vurgulanmıştır. Fransız basınında ise yayınlanan 22 haber, 25 makale ve 26 resimle Atatürk'ün özelliklerinden, ülkesine yaptığı hizmetlerden ve özellikle de laik bir devlet kurmasından övgüyle söz edilmiştir.¹⁹ Bunların yanı sıra Atatürk'ün ölümü Fransız kolonileri Cezayir ve Tunus'ta, İngiliz dominyonları olan Avustralya, İrlanda, Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği'nde de teessürle karşılanmış ve Türk hükümetine başsağlığı dilekleri gönderilmiştir. Atatürk'ün ölümünden en fazla etkilenen bir diğer coğrafyanın Hindistan olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki “*Bağımsız Türkiye'nin yaratıcısı, Asya'nın kahraman milliyetçilik havarisi*” olarak benimsedikleri Atatürk'ün yaptıkları ile yalnız Türkiye'ye değil bütün Asya halklarına da büyük hizmetlerde bulunduğu, ülkesinde yaptığı reformlarla Asyalılara da ilerleme ve bağımsızlık yolunu gösterdiğini ifade etmişlerdir.²⁰ Ölüm haberi Hindistan halkını da derinden etkilemiş, “Bütün doğunun

¹⁴ Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s.467.

¹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Bilal N. Şimşir, *Atatürk'ün Hastalığı*, TTK, Ankara, 1989; Bilal N. Şimşir, “Atatürk'ün Ölümünün Dış Dünyada Yankıları, *Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu 31 Ekim-1 Kasım 1988*, A.Ü. Bs., Ankara, 1989, s.71-93.

¹⁶ “Turkey Looks Forward”, *Fortnightly Review*, vol.144, July-December 1938, p.713.

¹⁷ *The Spectator*, November 18, 1938.

¹⁸ “Kemal Atatürk: Builder of Modern Turkey”, *The Listener*, November 17, 1938.

¹⁹ Bilal Şimşir, *a.g.m.*, s.1335 vd.

²⁰ Şimşir, *a.g.m.*, s.1432.

iftihar kaynağı” ve “Çağın en büyük kahramanı” için hemen dükkanlar kapatılmış, Meclis görüşmelerine ara verilmiş ve yas ilan edilmiştir.²¹ Yine İran’da yas ilan edilmiş, Beyrut, Şam, Kuzey Afrika ve Hindistan’da camilerde mevlit okutulmuş ve “Türkiye’nin, İslam’ın ve dünyanın en büyük evlatlarından olan Atatürk” için özel anma günleri düzenlenmiş²², Atatürk’ün ölümü üzerine uzak yakın pek çok ülkede hakkında pek çok şey yazılıp söylenmiştir.²³

Atatürk’ün ölümü Türk basınında da doğal olarak geniş yer almış ve törenin yapıldığı 21 Kasım’a kadar gazete başlıkları siyah basılmış ve bu konu ilk sayfaların en önemli konusu olarak kendisine yer bulmuştur. 10 Kasım’da akşam gazetelerinde ve ikinci baskılarını yapan gazetelerde konu çeşitli başlıklarla verilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi yaptığı ikinci baskıda hükümetin resmi tebliğini çerçeve içine alarak verirken, *Akşam* gazetesi “Kemalizm Türk milletinin kalbinde ebediyen yaşayacaktır” başlıklı yazısında “Bütün beşeriyet de Türkler gibi karalar başlasın. En büyük evladının vücudundan mahrum kalmakla insanlığın kıymeti bir dahi baş azametinde sukut etmiş bulunuyor” diyerek “Benim naçiz vücudum elbette toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet yaşayacaktır.” şeklindeki sözlerine yer vermiştir. Son Posta ise “Yurdun hudutları müemmen, ordusu kavi, millet aynı idealin, aynı prensiplerin etrafında her zamankinden ziyade mütefiktir. O da bunu böyle istiyordu. Milletinin onun çizdiği yoldan hiçbir vakit ayrılmayacağına emniyet getirmişti. Atatürk öldü; onun hatırasına ilelebet sadık kalmayı şiar edinmiş ve buna and içmiş olan Türk milleti sağ olsun.” diyerek genelde her kesimin üzerinde uzlaştığı hatırasına ve mirasına sahip çıkılacağı yönündeki tavrı ön plana çıkarmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni Cumhurbaşkanı’nın seçilmesi için 11 Kasım’da toplanmış ve İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı’na seçilmiştir.²⁴

²¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Bilal Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, A.K.D.T.Y.K. Yay., Ankara, 1993. s.107vd.

²² *Aydın Tarihi*, Kasım 1938 Atatürk Özel Sayısı.

²³ Atatürk’ün ölümü üzerine kişiliği hakkında dünya basınında yazılıp söylenenlerle ilgili toplu bir değerlendirme için bkz: Orhan Koloğlu, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, Kitap 1, Ankara, t.y., s.93-94.

²⁴ 11 Kasım 1938’de toplanan TBMM’de Malatya milletvekili İsmet İnönü, yapılan seçimde 348 oyun tamamını alarak oy birliğiyle Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Yeni Cumhurbaşkanı Meclis’in coşkunu tezahüratı ile sürekli ve şiddetli alkışlar arasında kürsüye gelerek and içmiş ve ilk nutkunu okuduktan sonra Meclis tatil edilmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, İçtima:4, 11.11.1938, c.27, s.17-18.

Cumhurbaşkanlığı seçimi nedeniyle istifasını veren İcra Vekilleri Heyetinin (Bakanlar Kurulu) istifası kabul edilmiş ve yeniden Başbakanlığa Celal Bayar getirilmiştir. 14 Kasım'da Atatürk'ün cenaze merasimi için yapılacak sarfiyat hakkında çıkarılacak kanunu görüşmek üzere toplanan Meclis görüşmelerinde çok sayıda milletvekili söz alarak Atatürk'ün ölümü ile ilgili teessürlerini ve bu konudaki görüşlerini belirtmiştir. Türk milletinin büyük bir yas içinde olduğu, O'nun daima kalplerde yaşayacağı, sadece Türk milletinin değil dünyanın büyük bir liderini kaybettiği, arkasından gelen İsmet İnönü ve arkadaşlarının da ondan aldıkları meşaleyi özenle taşıyacakları ısrarla vurgulanan konulardır. Gün boyu süren görüşmeler sırasında rejimin sağlamlığına özellikle vurgu yapılarak, Cumhuriyetle tesis edilen düzenin Atatürk'ün ölümünden olumsuz yönde etkilenmeyeceği, değerlerine daha büyük bir hassasiyetle sahip çıkılacağı sıkça dile getirilmiştir.²⁵ Dış basında Atatürk sonrası Türkiye'sinin gerek içeride tesis ettiği Modern Türkiye'nin devamı, gerekse İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde dış politik açıdan temin ettiği barış ortamının sürüp sürmeyeceği ile ilgili tereddütlere rağmen içerideki bu sağduyulu duruş manidardır. Nitekim tekrar görev alan Başbakan Celal Bayar'ın konuşmasında “*Büyük Türk milletinin seçiyesine ve karakterine uygun olarak vücudu getirdiği ve bize hediye ettiği rejimi korumak hakkındaki ihtirasımız ölçüsüzdür*” şeklindeki ifadesi de bu kanaati doğrulamaktadır.²⁶

Bakanlar Kurulu, 13 Kasım 1938'de yaptığı toplantıda cenaze töreni programını tespit etmiştir. Bundan başka Atatürk'ün cenazesinin konulacağı ve “*muvakkat kabir*” olarak adlandırılan yerin tespiti yapılmıştır.²⁷ Millî Savunma Bakanı Kazım Özalp

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, s.22-41.

²⁶ Ulus, 17 Kasım 1938.

²⁷ Anıtkabir olarak anılacak yerin tespiti için komisyon 6 Aralık 1938'de toplanarak, bu konuda uzman olan kişilerin de görüşlerine başvurmuştur. Yedi aylık bir çalışmanın sonunda Rasattepe anıt için en uygun yer olarak tespit edilmiştir. Komisyonun çalışmaları sırasında Anıtkabir için dokuz yer (Çankaya, Etnografya Müzesi, Kabatepe (TBMM'nin arkasındaki tepe), Ankara Kalesi, Bakanlıklar, Eski Ziraat Mektebi, Gençlik Parkı, Altındağ, Gazi Orman Çiftliği) önerilmiş ve kesin yer tespiti için Büyük Millet Meclisinde 15 milletvekilinden oluşan bir üst komisyon kurulmuştur. Üzerinde en çok durulan yer Atatürk'ün “Benim hatıralarımın yaşayacağı yer Çankaya'dır” demiş olmasına dayanarak Çankaya olmuştur. Ancak Trabzon milletvekili Mitat Aydın tarafından Rasattepe Ankara'nın her tarafından görülen, tören ve ziyaretlere elverişli bir yer olması nedeniyle önerilmiş, Süreyya Örgüven'in “Rasattepe bugünkü ve yarınki Ankara'nın genel görünüşüne göre bir ucu Dikmen'de öteki ucu Etlük'te olan

tarafından muvakkat kabir ifadesi ile Atatürk'ün naşının Anıtkabir yapılıncaya kadar Etnografya Müzesi'ne konulması teklif edilmiş, İçişleri Bakanı Refik Saydam'ın da desteğiyle teklif kabul edilerek bu süre içinde naşın Etnografya Müzesi'nde kalmasına karar verilmiştir.²⁸ Cenaze töreni hazırlıklarını yapacak bir komisyon kurularak çalışmaya başlamış, tören için harcanacak parayı temin etmek amacıyla bir kanun teklifi hazırlanarak Meclis'e sunulmuştur.²⁹ Ayrıca Bakanlar Kurulu toplantısında Anıtkabir'in yeri ve törenin ayrıntıları da tespit edilmiştir.³⁰

Bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzasıyla 15 Kasım'da yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararnamesinde genel olarak uyulması gerekli esaslara yer verilmiştir. Buna göre;

1. Ankara'da cenaze merasimi yapılacak olan 21 Kasım 1938 tarihinde bütün memlekette resmi veya nim resmi mahiyeti haiz olan dairelerle mekteplerin kapanması temin edilecek, hususi müessesata, Vilayetler tarafından kapatmaları için ricada bulunulacaktır.
2. Cenaze merasiminin ferdası gününe kadar bayraklar yarı olarak çekilecek, eğlence yerlerinin (tiyatro, sinema, bar vs.) açık kalmamasına yine aynı şekilde tevessül olunacaktır.

bir hilalin ortasındaki yıldız gibidir. Atatürk'ü böylece bayrağımızdaki hilalin yıldızının tam ortasına yatırmış olacağız" argümanı da etkili olarak Anıtkabirin yeri oylama sonucunda kararlaştırılmıştır. Bu konuda bkz: Serdar Tekin, *Atatürk ve Anıtkabir*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.38-39.

²⁸ Kutay, *a.g.e.*, s.178-181; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal*, c.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.567.

²⁹ "Atatürk'ün Cenaze Merasimi İçin Yapılacak Sarfiyata Ait Kanun" 3540 sayı ile yayınlanmıştır. Bu kanunla Ziraat Bankası'ndan açılacak bir kredi ile 500 bin Liraya kadar harcama yapılabilmesi karar altına alınmıştır. *Resmi Gazete*, 15 Kasım 1938, sayı:4063.

³⁰ Tetfin programını B. Numan Menemencioğlu başkanlığında Hariciye Müsteşarı Ağâh Akul, Protokol Umum Müdürü B. Şevket Fuat, Umumi Katip Muavini B. Nebil Batı ile Vekaletler delegesinden oluşan bir komisyonun yapması kararlaştırılmıştır. *Ulus*, 14 Kasım 1938.

3. Atatürk'ün vefatı tarihi olan 10 Kasım'dan itibaren bir ay zarfında Hükümet memurları suare ve akşam yemeklerine icabet etmeyecekler ve kendileri de vermeyeceklerdir.
4. Tespit edilecek program mucibince vilayet ve kaza merkezlerinde cenaze merasiminin yapıldığı günü Atatürk'ün hatırasına ihtiram merasimi yapılacak ve Halkevlerinde büyük önderin hayatı hakkında söylevler tertip edilecektir.³¹

Cenazenin İstanbul'dan Ankara'ya nakli sırasında uyulacak cenaze tören programı ise şu şekildedir: İstanbul'da bulunan Atatürk'ün cenazesi Dolmabahçe Sarayı'nda merasim salonunda bulundurulacak ve 6 General, Albay veya Yarbay tarafından ihtiram nöbeti tutulacaktır. Katafalkın bulunduğu salon 16 Kasım sabah saat 10.00'dan itibaren ziyarete açık bulundurulacak ve 18 Kasım gece yarısına kadar halkın ziyareti gerçekleştirilecektir. Üstü Türk sancağı ile örtülü, etrafı girland şeklinde güllerle çevrili ve altı oku temsilen yanan altı meşalenin yanlarında kılıçları çekik olarak tazim vaziyetini almış bulunan 6 yüksek rütbeli subayın nöbet beklediği katafalkın önünden protokol sırasına göre saygı geçişi yapılacaktır. Cenaze 19 Kasım saat 8.30'da 12 General tarafından alınarak sarayın dış kapısında bulundurulacak olan top arabasına bindirilecek ve bu generaller cenaze arabasının iki yanında yürüyeceklerdir.³² Bu arada Türk hava filosu da törene havadan iştirak edecektir. Cenaze Tophane, Köprü, Eminönü, Bahçekapı, Sirkeci, Salkımsöğüt yolu ile Gülhane Parkı kapısından Sarayburnu'na getirilecektir. Cenaze alayının Dolmabahçe'den Sarayburnu'na kadar olan güzergâhının iki yanında asker, jandarma kıtaları, öğrenciler ve halk yer alacaktır. Sarayburnu'nda tabut generaller tarafından rıhtımda bulundurulacak bir harp gemisine bindirilecek ve Yavuz zırhlısına nakledilecektir. Yavuz, cenazenin Dolmabahçe'den hareketinden itibaren her beş dakikada bir, Yavuz'a bindirilmesinin ardından ise 101 pare top atacak ve buradan İzmit'e kadar olan mesafede her on beş dakikada bir top

³¹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu*, 18.3.41.1938.

³² Söz konusu generaller Ekrem Baydar (Bursa), M. Sabri Ertuğ (Edremit), Y. Ziya Ekinci (Ankara), Nuri Yamut, İshak Avni Akdağ (Kırklareli), Osman Tufan (İstanbul), A. Hakkı Özgener (Ankara), A. Enis Erkoçak (Ankara), M. Zeki Erokay (Çatalca), Kurtcebe Noyon (Lüleburgaz), Kemal Balıkesir (Tekirdağ) ve İlyas beyden oluşmaktadır. *Belgelerle Atatürk*, s.131.

atacaktır. Atatürk'ün aile fertleri ve cenaze ile beraber Ankara'ya gelecek olan zevat, Sarayburnu'nda hazır bulundurulacak olan *Akay*'ın yeni vapurlarından birisine bineceklerdir. Başbakan İstanbul'dan Ankara'ya kadar cenazenin yanında bulunacaktır. Yavuz İzmit'e varınca cenaze Mayın iskelesine çıkarılacak ve oradan yine generaller tarafından top arabasına bindirilerek istasyona götürülecek ve özel vagona konacaktır. Cenazeyi nakledecek olan trenin gece geçeceği istasyonlarda meşaleler yakılacak ve tren kasaba ve köylere yakın olan istasyonlardan geçerken, mahallin en büyük mülkiye memuru ve askeri önderliğinde kasaba ve köy halkı tarafından selamlanacaktır.³³ Eskişehir'de cenazeyi bulunduran tren geçerken bir tabur asker ve bando tarafından selamlanacaktır. Polatlı'da askeri tören yapılmayacak, Ankara Valisi ve Belediye Başkanı cenazeyi il sınırlarında karşılayacaktır. Cenazeyi taşıyan tren 20 Kasım saat 10.00'da Ankara İstasyonunda Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu ve Milletvekilleri tarafından karşılanacaktır. Tabutun vagondan indirilmesi sırasında Chopin'in matem marşı çalınacaktır. Emniyet ve inzibat için ayrılacak kuvvetlerden başka cenaze törenine çeşitli alay ve taburların katılımı da sağlanacaktır. Cenaze Ankara İstasyonunda 20 Kasım saat 10'da top arabasına bindirileceği zaman 101 pare top atılacak, buradan Meclis binasına nakledilecektir. Aynı gün saat 13.00'dan itibaren ise resmi protokol tarafından saygı geçişi düzenlenecektir. Yine 21 Kasım'da cenaze alayının Büyük Millet Meclisi'nden hareketinden, müzedeki tören bitinceye kadar her beş dakikada bir top atılacaktır. Aynı gün törene katılacak zevat saat 09.00'da Başbakanlık binasında, yabancı heyetler de *Ankara Palas* salonunda toplanacaklardır. Top arabasının önünde gidecek olan kıtalar Çankırı Caddesi boyunca yürüyüş kolunda toplanmış olacaklar, yabancı kıtalar da parti binası ile Halk sineması arasında yürüyüş kolu nizamında hazır bulunacaklardır. Cenazenin top arabasına konulmasının ardından daha önceden belirlenen güzergâhı takiben Etnografya Müzesi'ne varılacaktır. Cenaze defnini müteakip bir bölük asker

³³ Trenin geçtiği yol üzerinde vatandaşlar ellerindeki çiçekler ve meşalelerle Atatürk'ün naşını son kez çıkırıklarla selamlamışlar ve onu son yolculuğuna vakur bir biçimde uğurlamışlardır. Atatürk'ün naşının İstanbul'dan Ankara'ya gelişi Behçet Kemal Çağlar tarafından dakika dakika not edilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Behçet Kemal Çağlar, *Dolmabahçe'den Anıtkabir'e*, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.7-18.

tarafından havaya üç el fişek atılacaktır. Tören boyunca cenaze alayına Birinci Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay komuta edecektir.

Cenaze tören programı bu şekilde tespit edilmiş ve programa uyulması konusunda büyük bir hassasiyet gösterilerek aynı şekilde uygulanması sağlanmıştır. Cenazenin İstanbul'da bulunduğu süre zarfında 15 ila 18 Kasım tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayında üç gün süren halkın saygı geçişi sırasında oldukça ilginç manzaralar ortaya çıkmıştır.³⁴ *Ulus* gazetesinde cenazeyi ziyaret etmek isteyenlerin akınına uğrayan saraya 17 Kasım günü sabah saatlerinde gelenlerin sayısının dakikada 186 kişi iken bu sayının gece yarısı 250'yi bulduğu belirtilmekte ve 23.30'dan sonra izdihamın başladığı, gece yarısından sonra halen 50 bin kişinin ziyaret için sıra beklediği, Beşiktaş Kabataş yönünün huncahınc insanla dolu olduğu ve tazimden çıkanların bahçede baygınlık geçirdiği ifade edilmektedir. Öyle ki gazete "*İstanbul Ağlıyor*" başlığı ile verdiği haberde "*Dolmabahçe yolları nasıl hala çökmedi*" diyerek kalabalığa vurgu yapmakta ve kalabalığın resimlerini tam sayfa yayınlamaktadır. 18 Kasım gece yarısı geçit sona ermiş ve son gün katılım sayısının 300 bini bulduğu belirtilmiştir.³⁵ Bu arada 17 Kasım akşamı saat 20.00 sıralarında geçit düzenli olarak sürerken bir ara vatandaşların ani ilerleyişi ile izdiham yaşanmış ve 7 si kadın olmak üzere 11 vatandaş bu izdiham sonucu hayatını kaybetmiştir. İlerleyen günlerde geçiş sırasında fenalaşanların sayısının arttığı gazetede belirtilmektedir.³⁶ Bir sonraki gün CHP Meclis grubunda ölen vatandaşlarla ilgili teessür dile getirilmiş ve önlemlerin artırıldığı belirtilerek halktan daha dikkatli olmaları istenmiştir.

³⁴ 10 Kasım 1938'de İstanbul'da bulunan Alman Arkeolog Dörner o günün havasından çok etkilendiğini şu sözlerle belirtmektedir. "Yüksek demir kapılar ardına kadar açılmış, güller solmuş, fiskiyeler susmuştu; sadece sarayın merdivenlerinden çıkan yüz binlerce insanın ayak sesi duyuluyordu. Haberi duyan yola koyulmuştu. Düzgün kıyafetleri içinde memurlar, balıkçılar, hamallar tüccarlar ve işçiler, yaşlı solgun yüzlü siyah çarşafli kadınlar arasında kürk mantolu hanımlar, herkes yas tutuyordu. Tek bir kişi bile sarayın halılarına, resimlere, kristal avizelerine bakmıyordu, tüm bakışlar sadece yüksekte duran, yanında genç subayların bronzdan heykellermiş gibi dimdik nöbet tuttıkları tabuta dikilmişti...". Friedrich Karl Dörner, "Atatürk'e Veda", Çev: Nuran Özyer, *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938*, Ankara, 1997, s.187.

³⁵ *Ulus*, 18 Kasım 1938.

³⁶ *Ulus*, 19 Kasım 1938.

Cenazenin İstanbul'dan Ankara'ya naklinin ardından İstanbul Valiliği aracılığıyla "İstanbululluların 21 Kasım günü saat 16.00'da oldukları yerde üç dakika durmaları, Galata Kulesindeki vakit küresine göre saatlerin ayarlanarak araçların sirenlerini çalmaları" halka tebliğ edilmiştir. Aynı günlerde cenaze alayı üzerinde bulunan güzergâhta eski bina yıkıntılarının çökmesiyle Eminönü'nde 14 kişi yaralanmış, itfaiye ve polis kordonunu yarmaya çalışan halka müdahale edilmiştir.³⁷ Cenazeye katılım o kadar yüksek olmuştur ki, İstanbul'daki son törene 600 bin kişinin katıldığı, tayyare uğultuları ve top gürtülerinin hıçkırık seslerine karıştığı belirtilmektedir.³⁸

İstanbul'da bunlar yaşanırken Ankara'da da resmi cenaze töreninin hazırlıklarının yanı sıra Atatürk'ün ölümünün çeşitli şekillerde yansımaları görülmektedir. 10 Kasım günü ölüm haberini alan halkın Ulus'taki heykelin etrafında toplandığı ve hiçbir resmi tebliğ ve kanun olmaksızın her yerin tam bir millî yas sahnesi arz ettiği, bayrakların yarıya indiği, sinema, gazino ve kahvehanelerin kapandığı ve Ankara'nın en acı günlerini yaşadığı belirtilmektedir.³⁹ Ankara Belediye Meclisi toplantısında üye B. Hayrullah Özbudun tarafından "inkılâbın Ankara'da yapılmış olması ve yaratıcısını sinesinde ebede kadar muhafaza edeceği" için şehre Atatürk adının verilmesi teklifinde bulunulmuş ve teklif alkışlarla karşılanmıştır.⁴⁰ Ankara'ya tören nedeniyle çok sayıda konuk geleceği için oteller yetişemediğinden heyetlerin kalması için 3-4 özel vagon hazırlanmış, Hükümetin aldığı kararla 21 Kasım günü "Millî Matem Günü" ilan edilmiştir.⁴¹ Yine 15 Kasım'da Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde heyecanlı bir toplantı yapılarak matem tutulmuştur.⁴² 16 Kasım'da Ankara'da bulunan Yüksek Okul öğrencileri Ulus meydanında bulunan Zafer Abidesi önünde heyecanlı tezahürlerde bulunmuşlar ve törene halktan on binlerce kişi katılmıştır.⁴³ 14 Kasım'dan itibaren Ulus gazetesinin sağ üst köşesinde "millî yasin beşinci günü" ibaresi yer almış ve 21

³⁷ *Kurun*, 20 Kasım 1938.

³⁸ *Son Posta*, 19 Kasım 1938.

³⁹ *Kurun*, 11 Kasım 1938.

⁴⁰ Atatürk'ün ölümünden hemen sonra kamuoyundaki heyecan dalgası ile basında buna benzer haberlere rastlanmaktadır. Bu şekilde ortaya atılan fikirlerin hayata geçmediği ya da tezkip edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz: *Ulus*, 16-17 Kasım 1938.

⁴¹ *Kurun*, 14-16 Kasım 1938.

⁴² *Ulus*, 16 Kasım 1938.

⁴³ *Ulus*, 17 Kasım 1938.

Kasım'a kadar bu devam etmiştir. Atatürk'ün cenazesinin Ankara'ya getirildiği 20 Kasım'da halk sabaha kadar "büyük ölünün tabutunu tavaf etmiştir".⁴⁴ Ayrıca 10 Kasım'dan itibaren gazete başlıkları 29 Kasım'a kadar siyah olarak atılmıştır.

Atatürk'ün cenaze törenine çok sayıda yabancı heyet temsilcisi ile birlikte yabancı harp gemisi de gelmiştir. Bunlar arasında mürettebatlarıyla birlikte İngiltere'nin *Malaya*, Sovyet Rusya'nın *Moskova*, Romanya'nın *Regina Maria*, Fransa'nın *Emile Bertin*, Almanya'nın *Emden*, Yunanistan'ın *Hydra* adlı gemileri bulunmaktadır.⁴⁵

Atatürk'ün cenazesinin Dolmabahçe Sarayı'ndan alındığı 19 Kasım günü tören başlamadan önce ailesinin isteği üzerine cenaze namazı Türkçe tekbir verilerek, İslam Tetkikleri Enstitüsü Direktörü Ordinaryüs Profesör Şerafettin Yaltkaya tarafından kıldırılmıştır.⁴⁶ Naşın bulunduğu tabut 08.30'da Dolmabahçe'den çıkarılarak top arabasına konulmuştur. Buradan cenaze saat 09.00'da hareket etmiş ve tören alayı ve yoğun kalabalık eşliğinde ilerlemiştir. Cenazeye gönderilen ve üniversiteli gençler tarafından taşınan çelenklerin uzunluğu 400 metreyi geçmiş ve milyona yaklaşan insan kalabalığı Ata'yı İstanbul'dan uğurlayarak son görevlerini yerine getirmişlerdir.

Atatürk'ün naşı İstanbul'dan Ankara'ya getirilmek üzere 19 Kasım Cumartesi akşamı İzmit'te beyaz trene alınarak buradan hareket etmiş ve yol boyunca trenin geçtiği istasyonlara yağılan halk, Atatürk'ün cenazesini yaktıkları meşalelerle selamlamışlar ve huçkırıklarla ağlamışlardır. Beyaz tren 20 Kasım Pazar günü saat 10.03'de Ankara Garı'na girmiş ve burada bekleyen Devlet yöneticileri tarafından karşılanmıştır. Cenaze alayı istasyonla Büyük Millet Meclisi arasındaki kısa mesafeyi ancak on sekiz dakikada alabilmiş ve Türk bayrağına sarılı tabut Millet Meclisi önünde hazırlanan katafalka⁴⁷ konularak ancak öğlen saatlerinde halkın ziyaretine açılmıştır.⁴⁸

⁴⁴ *Son Posta*, 21 Kasım 1938.

⁴⁵ Adı geçen savaş gemilerinin İstanbul'a gelmelerine zabitan ve efradının üniforma ile karaya çıkmaları ve limanda buldukları müddetçe muhaberatı bozmamak kaydıyla telsiz kullanmaları şartıyla izin verilmiştir. *BCA Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu*, 18.239.127.1938.

⁴⁶ *Ulus*, 20 Kasım 1938; Salih Omurtak vd., *Atatürk*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1970, s.283.

⁴⁷ Mimar Vedat Bey'in tasarımı olan katafalk mimar Bruno Taut tarafından yapılmıştır. Atatürk'ün ölümünün trajedisini sunan bir sahne tasarımıdır. Yalın fakat görkemlidir. 14 metre yüksekliğindeki öndeki niş kolonların üstüne yerleştirilmiş büyük çanaklarla yanan meşalelerle dramatik bir gösterim mekanıdır. Defne ve meşe dalları sarılmış kolonlar yanlarda ve arkada birbirine düz ve geniş kirişlerle bağlanır. Arka plan açık

Ankara'da cenaze töreninin yapıldığı 21 Kasım Pazartesi günü yalnız resmi arabalarla törene davetli olanları taşıyacak olan araçların kullanılmasına izin verilmiş, saat 8'e kadar bu araçların umumi caddeden geçmeleri, 8 ile 9 arasında ise Havuzbaşı, Necatibey, Hipodrom ve Akköprü yoluyla Meclis'e gelmeleri kararlaştırılmıştır. Halk için Gençlik Parkı sahası ayrılmış ve saat 8'e kadar halkın burada yerini alması sağlanmıştır. Cenaze alayını takip edecek olanların ise Belediye binası ile Samanpazarı arasında yer almaları istenmiştir. Saat 8'den sonra otobüsler çalıştırılmamıştır. Ankara'daki törene her ilden vilayet merkez belediyesinden, vilayet CHP'sinden ve halktan olmak üzere üç temsilcinin katılması kararlaştırılmıştır.⁴⁹

Törenin yapıldığı gün Ankara'da o güne kadar açık olan hava bulutlanmış ve saat sekizden itibaren başlayan yağmur cenaze töreni tamamlanuncaya kadar sürmüştür. "Ankara halkının gözlerinden akan yaşlara gökten düşen damlalar karışmıştır."⁵⁰ Tetfin töreninin yapıldığı gün saat 8.33'ten sonra tabutun etrafında deniz subayları nöbet tutmaya başlamış, Ankara Palas yabancı delegelerle dolmuştur. Törene katılan tüm askeri kıtalar yerlerini almışlar ve Orgeneral Fahrettin Altay kıtaları denetlemiştir.

Milletvekilleri frak giyerek geldikleri Meclis'in önünde bulunan tabutun başında birer dakika ihtiram nöbeti tutarak Meclis'e girmişlerdir. Saat 9.42'de tabut 12 milletvekili⁵¹ tarafından top arabasına yerleştirilmiş ve 10.07'de de Etnografya Müzesi'ne doğru tören yürüyüşü başlamıştır. Törene çok sayıda yabancı devlet adamı

renk bir kumaşla örtülüdür. Tabut yaklaşık 2 metre yükseltilmiş olarak basamaklı bir podyum üzerinde yer alır. Koyu kırmızı renkli podyumun üstüne doğru 10 metre yukarıdan inen büyük bayrak, dramatik kurguyu tamamlar. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Afife Batur, "Katafalk, Ölümün Draması", *Atatürk İçin Düşünmek*, İTÜ Yay., İstanbul, 1998.

⁴⁸ Behçet Kemal Çağlar'dan aktaran Necdet Evliyagil, *Atatürk ve Anıtkabir*, Ankara, 1988, s.31-32.

⁴⁹ Ankara'ya gelen temsilciler Valilik tarafından Atatürk kız, erkek ve İnkılâp ilkokullarında misafir edilmiş, işeleri Eti Palas ve İmren Lokantalarında temin edilmiştir. *Ulus*, 20 Kasım 1938.

⁵⁰ *Ulus*, 22 Kasım 1938.

⁵¹ Bu milletvekilleri B. Hilmi Çoruh (Mardin), Hamdi Gürsu (İstanbul), Atif Bayındır (İstanbul), Zühtü Akın (Kırklareli), Daniş Eyüpoğlu (Trabzon), Hasan Ali Yücel (İzmir), Mehmet Somer (Kütahya), Naşit Uluğ (Kütahya), Kenan Orar (Manisa), Osman Erçin (Manisa), Hikmet Işık (Erzincan), Galip Pekel (Tokat)'dir. *Ulus*, 22 Kasım 1938.

ve onur kıtaları katılmıştır.⁵² Sırasıyla askeri kıtalar ve yabancı heyet temsilcileri Atatürk'ün naşını selamlamışlardır. 10.45'de cenazeyi taşıyan top arabası top sesleri eşliğinde hareket etmiştir. Cumhurbaşkanlığı bandosu Chopin'in matem marşını çalarken, top arabasının arkasında Atatürk'ün kız kardeşi ve eşi, onların arkasında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, başyaver Celal bey ve yaverler, daha geride de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yürümüşür. Cumhurbaşkanının ardından Başbakan Celal Bayar, onun ardından da sırasıyla misafir heyet başkanları, delegeler ve sefirler⁵³ ile Milletler Cemiyeti, Fransız Suriye manda idaresi ve Düyunu Umumiye'nin temsilcileri yer almıştır.⁵⁴

Yabancı heyet temsilcilerini Meclis Başkanı Abdülhalik Renda önderliğinde milletvekilleri takip etmiştir. Atatürk'ün tabutu Etnografya Müzesindeki geçici istirahatgâhına getirildikten sonra yaverleri ve maiyet subayları tarafından üzerindeki Türk bayrağı alınarak, müzenin tam orta kısmını oluşturan ve yukarıdan aşağı beyaz muslinlerle kaplanmış olan salonun ortasındaki kaideye silah arkadaşları tarafından konulmuş ve yeniden Türk bayrağı ile örtülmüştür. Daha sonra devlet adamları ve merasime katılanların veda geçişleri ile tören son bulmuştur.⁵⁵ Atatürk'ün naşı törenden yaklaşık dört ay sonra katafalktan alınarak, Etnografya Müzesi içindeki geçici kabre konulmuştur.⁵⁶

⁵² Enver Behnan Şapolyo, *Atatürk'ün Hayatı*, Güneş Matb., Ankara, 1956, s.386.

⁵³ Afganistan, Arnavutluk, Almanya, Belçika, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Mısır, İspanya, Estonya, Amerika, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, Irak, İran, İtalya, Japonya, Letonya, Litvanya, Norveç, Hollanda, Polonya, Romanya, İsveç, İsviçre, Suriye, Çekoslovakya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya heyetlerle törende temsil edilmişlerdir. *Ulus*, 22 Kasım 1938.

⁵⁴ Neue Zürcher Zeitung adlı Alman gazetesi "Atatürk'ün cenaze töreni, onun son zaferi oldu. Tabutunun önünde karşıtlarının hepsi sessiz kaldı. Türk ve Alman askerleri, tabutunun arkasında bir sırada yürüdüler; bir diğer sırada Stalin ve Hitler'in temsilcileri yan yanaydılar; hem Valencia hem de General Franco çiçek yollamışlardı. Tabutun önünde Faşistler, Demokratlar ve Komünistler eğildiler. Her sınıfla birlik olarak Türk halkı yakardı ve ağladı. Zenginle fakir, yüksekle alçak arasında hiçbir fark yoktu. Bugün Ankara'nun yaşamış olduğu, dünyanın hiçbir zaman görmediği bir törendi" diyerek Atatürk'ün cenaze töreninin barış içinde bir arada yaşama ilkesine hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Koloğlu, *a.g.e*, s.81.

⁵⁵ *Ulus*, 22 Kasım 1938.

⁵⁶ 30 Mart 1939 Cuma günü saat 14.00'te Abdülhaluk Renda, Dr. Refik Saydam, Mareşal Fevzi Çakmak, Kemal Gedeleş, Binbaşı Celal Öner ve Nevzat Tandoğan tarafından imzalanan protokolden sonra Atatürk'ün tabutu, Etnografya Müzesi içindeki salonun

Törenin yapıldığı yerler haricinde defin tarihine kadar Atatürk'ün heykel ve büstleri önünde altı adet meşale yakılarak her meşalenin önünde süngü takmış olarak bir asker bulundurulmuştur. Pek çok ilde Atatürk büstlerinin önünde törenler yapılmış ve gazetelerde tam sayfa bunların görüntülerine yer verilmiştir. Halkevi bulunan yerlerde Atatürk'ün eserleri hakkında söylevler verilmiş, törenin gelişimi radyo aracılığıyla yayınlanmıştır. Törenin gerçekleştirildiği 21 Kasım'dan 28 Kasım'a kadar 23 Kasım'da başlayacak olan Ramazan Bayramı nedeniyle okullar tatil edilmiş, törenden iki gün sonra başlayan bayram tüm yurttaki matem havası içinde geçmiştir.⁵⁷ Cenaze töreni planlandığı gibi hiçbir aksaklık çıkmadan tamamlanmış ve Başbakanlık bu konuda hassasiyet gösteren ordu ve emniyet mensuplarını gösterdikleri gayretten dolayı takdir ettiğini belirtmiştir.⁵⁸ Ayrıca CHP Genel Sekreterliği'nden yayınlanan bildiri de matem günlerinde gösterilen vakar ve sükut için tüm halka ve idare amirlerine teşekkür edilmiştir.⁵⁹

CHP tarafından cenaze töreni röportaj şeklinde film olarak kaydedilmiş ve halka gösterilmesi amacıyla Ankara sinemalarına ücretsiz dağıtılmıştır. Ankara sinemalarında 29 Kasım'dan itibaren halkın bu filmi izlemesi sağlanmıştır.⁶⁰

Cumhuriyet'in on beşinci yılının geride bırakıldığı günlerde bir süredir devam eden hastalığına yenik düşen Cumhuriyet'in kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı verdiği milli mücadele ve yaptığı inkılaplarla milletin doğal lideri olmuş Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü, gerek yurttaki gerekse dünyada derin bir teessürle karşılanmış ve onun ölümü sadece Türkiye'nin değil insanlığın büyük kaybı olarak görülerek kendisi için düzenlenen cenaze töreni büyük bir özenle gerçekleştirilmiştir. Türkiye için görevi başındayken hayatını kaybeden liderinin cenazesini kaldırmak şüphesiz pek kolay olmamıştır. Gerek Türk halkının gerekse yabancı devletlerin cenaze törenine ilgisi büyük olmuştur. Törene o güne kadar hiçbir devlet adamına gösterilmeyen bir biçimde

ortasına açılan mezara yerleştirilmiş, üzerine beyaz mermerlerle bir set yapılmıştır. Yapılan geçici mezarda tabutun altına tüm ülkeyi temsilen Ankara toprağı konulmuş, tabut bu toprağın üzerine yerleştirilmiştir. Şapolyo, *a.g.e.*, s.396-399.

⁵⁷ *Kurun*, 26 Kasım 1938.

⁵⁸ *B.C.A. Başbakanlık Özel Kalem Katalogu*, 030.10.1.4.13.

⁵⁹ *Kurun*, 26 Kasım 1938.

⁶⁰ Ankara'da Yeni, Halk ve Sus sinemaları tören filmini tüm vatandaşların görebilmesi için indirimli tarifeler uygulamışlardır. *Ulus*, 29 Kasım 1938.

büyük bir ilgi gösterilmesinde, Atatürk'ün yurdu için yaptıklarının doğudaki milletler için örnek teşkil etmesinin yanı sıra, batılı ülkelerce de onun mücadelesinin takdir uyandırması ve Cumhuriyet kurulduktan sonraki barışsever yaklaşımı etkili olmuştur. Atatürk'ün karizmasının etrafında uyandırdığı etki, bazılarınca Türkiye'nin aynı güçte bir lider çıkaramayacağı ve bu dönemde yapılan pek çok inkılabın Atatürk'ün varlığı ile devamlılığını sürdürebileceği şeklinde yorumlanmış ve ülkenin liderlik ve rejim konusunda kaosa sürükleneceği öngörüsünde bulunulmuştur. Ancak bilindiği gibi onun mirasını yaşatacak olanlar tarafından kısa süre içinde Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılmasında ve daha sonra izlenen yolda milletin Cumhuriyet rejimine olan bağlılığı kendisini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002.
- Afife Batur, “Katafalk, Ölümün Draması”, *Atatürk İçin Düşünmek*, İTÜ Yay., İstanbul, 1998.
- Ana Britannica*, c.22, İstanbul, 1994.
- Arnold Toynbee, “Saver of Turkey”, *The Spectator*, November 18, 1938.
- Ayın Tarihi*, Kasım 1938 Atatürk Özel Sayısı.
- B.C.A. *Başbakanlık Özel Kalem Katalogu*, 030.10.1.4.13.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu*, 18.3.41.1938.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu*, 18.239.127.1938.
- Behçet Kemal Çağlar, *Dolmabahçe’den Anıtkabir’e*, Sel Yay., İstanbul, 1955.
- Belgelerle Atatürk*, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.
- Bilal N. Şimşir, “Atatürk’ün Ölümünün Dış Dünyada Yankıları, *Atatürk’ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu 31 Ekim-1 Kasım 1988*, A.Ü. Bs., Ankara, 1989, s.71-93.
- Bilal N. Şimşir, *Atatürk’ün Hastalığı*, TTK, Ankara, 1989.
- Bilal Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, A.K.D.T.Y.K. Yay., Ankara, 1993.
- Cemal Kutay, *Atatürk’ün Son Günleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1981.
- Enver Behnan Şapolyo, *Atatürk’ün Hayatı*, Güneş Matb., Ankara, 1956.
- Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1990.
- Friedrich Karl Dörner, “Atatürk’e Veda”, Çev: Nuran Özyer, *Mustafa Kemal Atatürk 1881-1938*, Ankara, 1997.
- H.N. Nahmad, “Turkey Looks Forward”, *Fortnightly Review*, vol.144, July-December 1938.
- Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, c. II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1973.
- Kılıç Ali, *Atatürk’ün Son Günleri*, Sel Yay., İstanbul, 1955.
- Kurum*, 11-26 Kasım 1938.
- Lord Kinross, *Atatürk , Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Türkçesi: Necdet Sander, İstanbul, 1984.
- Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiyesi*, Phoenix Yay., Ankara, 2002.

- Necdet Evliyagil, *Atatürk ve Anıtkabir*, Ankara, 1988.
- Orhan Koloğlu, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, Kitap 1, Ankara, t.y.
- Philip Graves, "Kemal Atatürk: Builder of Modern Turkey", *The Listener*, November 17, 1938.
- Resmi Gazete*, 15 Kasım 1938, sayı:4063.
- Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı*, TTK, Ankara, 1959.
- Salih Omurtak vd., *Atatürk*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1970.
- Serdar Tekin, *Atatürk ve Anıtkabir*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004
- Son Posta*, 19-21 Kasım 1938.
- Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal*, c.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, İçtima:4, 11.11.1938, c.27, s.17-18.
- Ulus*, 11-29 Kasım 1938.
- Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.

ÖZET

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümü yurttan ve dünyada derin bir üzüntü ile karşılanmıştır. Türk ve dünya basınında geniş yankı bulan acı son, aynı zamanda Türkiye'nin iç ve dış politik geleceği için de endişe konusu olmuştur. Ancak gerek Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, gerekse Türk milleti, Atatürk'ün ölümünü büyük bir vakarla karşılayarak üzerine düşeni yapmış, Cumhuriyet rejiminin devamı konusundaki kararlılığını içeride ve dışarıda net bir biçimde ortaya koymuştur. Türk milleti, Atatürk'ün büyüklüğüne yakışır bir cenaze töreni düzenleyerek ona karşı son görevini de eksiksiz bir biçimde yerine getirmiştir. Cenaze töreninde büyük önderi sadece kendi milleti değil, bağımsızlık yolunda mücadele ettiği devletlerle, bu mücadeleyi örnek alan mazlum milletlerin temsilcileri de yalnız bırakmayarak, onun yirminci asrın yetiştirdiği ender tarihi şahsiyetlerden biri olduğunu kanıtlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, 10 Kasım, Cenaze, Tören, Lider, Ölüm.

ABSTRACT

PEOPLE SEE THEIR LEADER OFF

Ataturk's death at November 10th, 1938 caused a great despair not only in Turkey but also in the world. The news of his death, which took a wide place in the world press, caused also a fear for the future of foreign and internal affairs of Turkey. But the Turkish government and the Turkish nation met his death calmly performed their last duty and prepared a great funeral procession for him. They also showed their decisive decision on the continuity of the Republican Regime.

At this funeral procession beside Turkish nation, the statesmen of the western world, Mustapha Kemal Ataturk and Turkish nation struggled with in the past and the delegates of the nation, took his struggle as an example of independence were there. So, their attendance proved that Ataturk is one of the unique historical personality of the 20th century.

Key words: Ataturk, November 10th, funeral, procession, leader, death.